

Антон Глушко

КОНЦЕПТ АВТОХТОННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ І СЛОВЕНЦІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

На прикладі України та Республіки Словенія подається аналіз двох «карт пам'яті» в контексті розвитку політичної нації та винайдення ефективної моделі внутрішньодержавного діалогу (ключові тексти – важливі події – спільні жертви/герої – інтегральна/ідеальна модель уявного минулого). Робиться акцент на політичній міфології українців і словенців для оцінки проблеми автохтонності обох народів.

Ключові слова: пам'ять, автохтонність, політичний міф, символічні політики, згадування, забування, тривала історія.

Anton Glushko. The autochthonic concept as the part of the historical memory of Ukrainians and Slovenians: comparative analysis. On the example of Ukraine and Republic of Slovenia the analysis of the «memory maps» in the context of the nation-building and adopting of the model of the inner state dialogue (key texts, important events, common victims/heroes, integral/ideal model of the imagined past). The accent on the political mythology of Ukrainians and Slovenians to explain the problem of autochthony of both nations is made.

Key words: memory, autochthony, myth, symbolic politics, remembering, forgetting, long-time history.

Ключовими й найбільш контраверсійними політичними міфами кожної нації є міфи про виникнення певної спільноти та її подальший розвиток. Міфи про генезу є стрижневою ланкою історичної пам'яті, оскільки покликані дати відповідь на питання, коли і як виникли певні спільноти, етноси, народності. Як зазначають словенські й сербські дослідники Б. Репе, М. Крзнар, І. Мекіна та Т. Кульіч, «народження» певної «уявної спільноти» стає тим важливим моментом, який згодом має ключовий вплив на її майбуття, формуючи коло «дружніх», компліментарних

сусідів та шерег «старих ворогів» [1; 2; 3; 4; 5]. З нього починається відлік її пам'яті та світогляду, які, в свою чергу, впливають на менталітет, семіотику, історичну традицію.

Проблему автохтонності українців у контексті політичної мітології аналізували Ю. Зерній, О. Кузьмук, Є. Наконечний, М. Панчук, А. Шудря, В. Масненко [Див. напр.: 6; 7; 8; 9]. Вони аналізували історіографію, присвячену доказам існування «довгої історії» України, її вплив на культуру пам'яті.

Серед праць словенських вчених – дослідження Й. Шавлі, П. Штіха та І. Пірновара, присвячені венедам як «безпосереднім пращурам Словенців» та тягlosti словенської ідеї в європейській історичній пам'яті [10; 11; 12], Б. Репе, який аналізує національну пам'ять як «арену споминів» [13], Т. Крамбергер, яка у своїй докторській дисертації подає детальний аналіз культури пам'яті словенців як «канонізованої перцепції» минулого [14]. Окремий аналіз сучасної словенської політичної міфології викладений у роботі М. Крзнар. Авторка розглядає ключові історичні міфи, за допомогою яких твориться тягlostь минулого словенців, пояснюється їх етногенез, розвиток, взаємини з сусідніми державами, формування політичної і правової культур [1, с. 24–25, 35–38].

Загалом слід відзначити відсутність компаративних досліджень концептів історичної пам'яті в Україні та Республіці Словенія, через що автор використовує дослідження, які опосередковано аналізували той чи інший аспект проблеми, а також заклали чи доповнили її теоретико-методологічні засади.

Більшість дослідників вважають, що первинною основою історичної пам'яті є міфи – автостереотипи минулого, які дають пояснення певних подій, адекватне державно-політичним, ідеологічним, культурним або політико-правовим потребам певного народу, нації. Ключовими процесами, які становлять сутність діалектики міфотворення, є «реконструкція» уявного минулого, «деконструкція» адаптованих історичних схем, «ментальне маркування сакрального простору» і створення / доповнення «карти пам'яті» [15; 16; 17]. Вони провадяться не лише фаховими

вченими, але всіма, хто доповнює інтелектуальний простір певної держави та публічно оцінює її минуле, дотримуючись апріорно обраної суб'єктивної схеми [18; 19].

Переходячи до аналізу українських і словенських міфів у контексті «автохтонності» обох народів, наведемо їх функціональну карту. Міф містить моральний концепт нації та є базовою нарацією або свідоцтвом. Виконуючи інтегративну суспільну функцію, міф постає «консолідуючим стереотипом» та підґрунтям для витворення нових стереотипів у різних ідеологіях. Разом з мовою певного народу міфи є ознакою його ідентичності та внутрішньої культурно-семіотичної компліментарності [20; 21; 22].

Основними історико-політичними міфами українців і словенців є стереотип «Оріяни-України» і стереотип Карантанії. Вони є органічно пов'язані з поняттями «колиска народу», «сакральний центр націєтворення», «втрачений спадок славетних пращурів» [14, с. 374; 23; 24].

Інтелектуальні традиції, які пояснювали проблему виникнення й становлення українського й словенського народів, після розпаду СРСР і СФРЮ зазнали докорінних змін. На місце пануючій інтернаціональній «братській» моделі «карти пам'яті», яка виводила українців і словенців зі «спільної колиски трьох народів», постало декілька нових. Зокрема, в громадському середовищі почала ширитися ідея «автохтонності» українців і словенців, підкріплена еволюцією етнімів на одній і тій самій території [12]. «Сакральними центрами» українства і словенства є Середнє і Нижнє Подніпров'я і територія Країни, Карінтії, Штірії та Панонії, відповідно. В умовах становлення нових демократичних держав і вибудовування стратегій націєтворення ця модель пам'яті мала обґрунтувати тяглість «титульної нації на своїх споконвічних землях» [7, с. 114–115; 25].

Ідея походження українського народу від аріїв-оріїв та трипільців підкріплюється даними археології (традиція від В. Хвойка до Ю. Шилова і Ю. Канигіна) і державницької історіографічної школи. В історіософських працях українських істориків-емігрантів І. Кузича-Березовського, П. Штепи, сучасних дослідників – О. Братка-Кутинського, І. Каганця, С. Плачинди, О. Різниченка ця ідея набула певного науково-академічного підтвердження [26; 27; 28]. Вона

була сприйнята українськими політиками часів становлення НРУ і перших років незалежності. За останні 20 років «трипільська гіпотеза» стала альтернативною версією української минувшини, на протипагу неорадянській [22; 29].

З плином часу ідея прадавності українського народу стає елементом ідеології і літератури, побутової культури й мистецтва. Вшанування свят, історичних подій і постатей, зібрання партій і громадських організацій, проведення політичних акцій супроводжуються апелюванням до «праісторії», «українських енергетичних феноменів», «дохристиянської доби розвитку українства». Діяльність Музею трипільської культури у м. Ржищів Київської області, об'єднання РУН-Віри, громадських об'єднань і сайтів з автохтонницькою риторикою є проявом культурно-ідеологічного впливу на людей міфологізованих версій минулого [26, с. 112; 29].

Як наслідок дії новітніх історичних міфів на «карту пам'яті» українців була витворена така схема плинності української державності: Трипільська культура – східнослов'янські племена – Київська Русь – Галицько-Волинське князівство – польсько-литовська доба (з акцентуацією на литовському періоді) – козацька доба і Гетьманат – національне відродження – Українська державність 1917–1920 рр. – радянська Україна (на загал – дискусійний період) – незалежна Україна. Як зазначає український історик Л. Зашкільняк: «У підсумку маємо нормативний канон, який служить легітимації української нації та державності й виконує функції компенсації історичної пам'яті в сучасній Україні» [30].

На протипагу цій схемі, заснованій на концепті автохтонності українців, останніми роками функціонують неорадянська схема і модель української історичної пам'яті від «Русі до України». В першій з них, яка обстоюється чинною владою, українське минуле розглядається в контексті уявлень про «братню колиску трьох слов'янських народів» й «Православну цивілізацію» [29; 31]. В другій, державницькій, – сягає часів від Руської держави до проголошення суверенної України. Концепт пам'яті «Русі-України» є, на думку частини дослідників, найбільш компромісним і сприятливим для «об'єднання» українців

по обидві береги Дніпра. Він охоплює позитивно компліментарні для більшості громадян України історичні епохи [32; 33].

У Республіці Словенія після проголошення незалежності та початку новітнього державотворення акценти в історичній політиці з комуністичних були замінені на національні. Одним з елементів «деконструкції пам'яті» та «демократичного націєтворення» став концепт автохтонності словенців. До ідеологічного й політичного дискурсу були повернуті ідеї про давність словенців, про «часову прірву» в «державницьких змаганнях» від Карантанії до Республіки Словенія [34; 35; 36]. В системі історичного хронометру словенців була сконструйована така міфологізована схема: Лужицька культура – венеци – провінція Норік у складі Римської імперії – провінція венеців у складі Франкської держави – князівство Карантанія – королівство Карантанія – провінція Карантанія у Габсбурзькій Австрії – «століття без історії» (словенські землі у складі Німеччини, Австрії, Італії, Угорщини. – *Прим. авт.*) – «Весна Народів» і поява автономної словенської політичної нації в складі Австро-Угорщини і Королівства Сербів, Хорватів і Словенців – Федеративна Соціалістична Республіка Словенія в складі Югославії – незалежна Республіка Словенія.

Для масової пам'яті феномен автохтонності подається як повернення до «історичної правди» про виникнення словенського народу, про вихід з «багатовікового ярма бездержавності й забуття свого коріння» [37; 38]. Окрім наукової складової, ця схема має ідеологічне і психологічне річище. Наприклад, у Республіці Словенія як вияв «жаги до пам'яті» і «маніфестації міфу» існують: готель, піцерія, громадське об'єднання та історичний клуб з однойменною назвою – «Карантанія» [1, с. 24–25]. В Україні міфологізовані назви мають страхова кампанія («Оранта»), сайт («Аратта-Україна»), історичний фестиваль («Київська Русь»).

Порівнюючи обидва міфи про «Оріяну-Україну» і «Венецію-Склавонію-Карантанію» відзначимо, що вони пролонгують історичну державотворчу традицію на рівні національної міфології [39; 40; 41]. В умовах політичної трансформації посттоталітарних суспільств ці схеми стають

чинником певної внутрішньої консолідації, легітимації державності й підставою для створення образу «жертвної нації» в оточенні «сусідів-ворогів». В українському випадку це – росіяни, поляки, німці, румуни і угорці [28, с. 270–276]. В словенському – італійці, серби, німці, хорвати і угорці [42; 43].

Іншим міфом, який входить до складу концепту автохтонності українців і словенців, є міф про «Венедський котел» – епіцентр розселення стародавніх венедів. Він є менш поширеним, аніж попередній. Міф про територію мешкання венедів, яка географічно простягається від півострова Індостан до Британських островів, частково суперечить ідеї автохтонності українців і словенців. Внаслідок низки науково-публіцистичних публікацій, що спричинили розголос в Україні й Республіці Словенія, його було «локалізовано» на території від Адріатики й Східних Альп до Карпат [44; 45].

На відміну від попередньо розглянутих міфів, він є менш політично заангажованим, тому й невідомим громадськості України і Республіки Словенія. Ідею, яку провадить міф – належність українців і словенців до культури венедів як генетичних пращурів і засновників державної традиції. За часів президентства Л. Кучми і В. Ющенко суспільству пропонувалася версія етногенезу українства від аріїв-оріїв, нащадками яких були венеди – мешканці Правобережної України і Карпат. Від діалектів останніх утворилася й «руська»/«староукраїнська» мова. У Республіці Словенія за президентства Я. Дрновшека і Д. Тюрка поширилася аналогічна гіпотеза. На основі даних порівняльного мовознавства, історії, географії робилися висновки про те, що словенська мова є похідною від санскриту й говірок альпійських слов'ян – нащадків венедів [45; 46].

Маючи вузький соціальний локус в Україні та Республіці Словенія, міф про «венедський котел» має зв'язок із зовнішніми слов'янофільськими моделями «контрпам'яті» – сербською і російською. Вони на підставі своїх наукових досліджень й ідеологічних потреб тлумачать його в іншому світлі, апелюючи до своєї «старожитності» і великодержавницьких настроїв. Якщо в українському і словенському суспільствах цей міф відіграє стверджувальну консолідуючу

роль, то в Сербії й РФ він є складовою маніпулятивних політичних технологій й обґрунтуванням експансіонізму [4; 47; 48].

В Україні, порівняно з Республікою Словенія, проживає значно більша кількість національних меншин й існує ширший діапазон регіональних ідентичностей. Патерналістський тип політичної поведінки громадян України і наявність «ностальгічної пам'яті» за радянськими часами сприяє зростанню впливу «східнослов'янського» концепту [49]. В умовах становлення політичної нації амбівалентність пам'яті є деструктивним соціальним чинником.

Отже, потреба у створенні нових моделей історичної пам'яті, зумовлена розпадом СРСР і СФРЮ, позначилася на карті пам'яті держав під час вироблення стратегій націєтворення. Заміна старих міфів, побудованих на тезах про «братство трьох народів» і «спільну Прабатьківщину», проходила із витворенням нових – націоцентричних. Вони мали сконструювати нову традицію тягlosti українців і словенців.

Таким чином, концепт автохтонності є елементом історичної пам'яті та поліфункціональним політичним ресурсом, який виконує інтегративну соціальну функцію. Наукова нерозробленість цього концепту сприяла тому, що він став об'єктом спекуляцій владних еліт і основою для тривалого внутрішнього громадського діалогу.

1. Krznar M. Sodobna slovenska politična mitologija // Diplomsko delo. – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2005. –70 st.

2. Kuljić T. The new (changed) past as value factor of development // SOCIOLOGIJA. – Volume XLVIII. – №3. – 2006. – P. 220–221.

3. Repe B. Mitske predstave pri Slovencih // Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. – Ljubljana, 2006. – St. 121–132.

4. Kuljić T. Izmišljanje prošlosti na Zapadnom Balkanu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kczzr.org/.../todor_kuljic_izmisljanje_proslosti_na_zapadnom_balkanu.pdf

5. Mekina I. Slovenija: mitovi se događaju drugima [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filg.uj.edu.pl/~www_ip/postjugo/files/.../slovenija-mitovi.pdf

6. Зерній Ю. О. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті // Стратегічні пріоритети. – №1(6). – 2008. – С. 32–39.
7. Кузьмук О. С. Псевдонаукові теорії етногенезу українців та їхній вплив на суспільну свідомість // Стратегічні пріоритети. – № 2(11). – 2009. – С. 110–116.
8. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С. 49–62.
9. Панчук М. І. Політичні контексти етнонаціональної пам'яті // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – №2 (46). – С. 59–75.
10. Šavli J. Slovenska državna misel. – Bilje: Studio RO – Humar, 2010. – St. 84–90.
11. Štih P. «Ej ko goltnoš do tu-le, udari po konjih»: O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem // Zgodovina za vse. – Leto III. – Št. 2. – 1996. – St. 66–80.
12. Pirnovar I. Zgodovina in jezikoslovje (jezikovni del) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sloveti.tripod.com/veg/s/Uvod/dilemma_s.html#plitkost_poznavanja_1_zg
13. Repe B. Nacionalni miti – arena spominov? // Borec. – 2006. – №2. – St. 412.
14. Kramberger T. Memoria in spomin. Zgodovinska antropologija kanonizirane recepcije. – Koper: Univerza na Primorskem, 2009. – 1241 st.
15. Высокова В. В. Память как исторический феномен // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 59. – С. 318–319.
16. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання // Україна–Європа–Світ: 36. наукових праць. – Вип. 3. – 2006. – С. 112–117.
17. Тощенко Ж. Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и новейшая история. – № 4. – 2000. – С. 3–14.
18. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 22.
19. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості // Магістеріум. Політичні студії. – 2008. – Вип. 31. – С. 25–29.
20. Шнирельман В. А. Национальные символы, этноисторические мифы и этнополитика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/schnir_nac_simv.php
21. Štih P. Sposojene novičke: Z zgodovino se opleta, kot bi bila samopostrežna trgovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historia.blog.siol.net/tag/miti/>
22. Аўтуэйт Ў., Рэй Л. Мадэрнасць, памяць і посткамунізм // Палітычная Сфера. – 2006. – №6. – С. 34, 37.
23. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К.: Видавництво газети «Вечірній Київ», 2008. – 302 с.
24. Семенюк С. Історія українського народу. – Львів: Априорі, 2010. – 608 с.
25. Халимон М. М. Боль Прометея: травматический опыт истории // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – №812. – С. 24.
26. Каганець І. В. Арійський стандарт: Українська ідея епохи Великого переходу. – К.: А.С.К., 2005. – 336 с.

27. Плачинда С. Лебедія. Як і коли виникла Україна. – К.: Поліграфкнига, 2005. – 160 с.
28. Кузич-Березовський І. Жінка і Держава. – Львів: Світ, 1994. – 288 с.
29. Орлова И. Етнизация исторического знания в постсоветских государствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.narodsobor.ru/default.asp?trID=378&artID=5909>
30. Зашкільняк Л. О. Замітки про сучасну українську історіографію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/2.pdf>
31. Шудря А. Історична пам'ять як політичний ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2009/10/091008_albiy_historic_memory_sp.shtml
32. Иванченко Р. П. Державницька ідея Давньої Русі-України. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с.
33. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 48–54.
34. Gavrilović D., Despotović L., Perica V., Šljukić S. Mitovi nacionalizma i demokratija. – Novi Sad: centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, 2009. – Ст. 71.
35. Štih P., Simoniti V., Vodopivec P. Slovenska zgodovina: družba, politika, kultura. Besedilni podatki. – Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008. – Ст. 235.
36. Grdina I. Na poti k zgodovini onstran koncepcije družbe // Zgodovinski časopis. – 2004. – Letnik 58. – №1-2. – Ст. 143–145.
37. Karantanija in Srednja Evropa. Nekoč in danes. Iz preteklosti v sedajnost [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.primorski-panterji.info/index.php?option=com_content&view=article&id=74:karantanija-in-srednja-evropa-&catid=37:kni&Itemid=63
38. Pavlović S. Odsustva – o osporavanju prošlosti i konstrukciji društvenog zaborava [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0352-3160/2010/0352-31601002117P.pdf>
39. Kuljić T. Kritička kultura sećanja [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kczr.org/.../todor_kuljic_kriticka_kultura_secanja.pdf
40. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури // Вісник Львівського університету. – Серія журналістики. – Вип. 32. – 2009. – С. 153–163.
41. Grdina I. Karantanski mit v slovenski kulturi // Zgodovina za vse. – Leto III. – Št. 2. – 1996. – Ст. 51–65.
42. Trojstvo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.primorski-panterji.info/index.php?option=com_content&view=article&id=57:najlepi-panter&catid=37:kni&Itemid=63
43. Državno in politično izročilo Karantanije [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.primorski-panterji.info/index.php?option=com_content&view=article&id=54:dravno-in-politino-izrocilo-karantanije&catid=37:kni&Itemid=63

44. Spreizer J. A. Avtohtonost v slovenskem narodnem vprašanju in koncept staroselstva // Razprave in gradivo. – Št. 50–51. – 2006. – St. 236–271.
45. Šavli J. Another Example for the Collapse of the pan-Slav and of the pan-German Theory [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sloveneti.tripod.com/veg/s/MiscEtn/Vendi_s.html
46. Šavli J. Slovenija, podoba evropskega naroda. – Bilje: Studio Ro, Založba Humar, 2003. – St. 17–19.
47. Кінан Э. Расейскія міфы пра «рускую спадчыну» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.arche.bymedia.net/keenan/6/htm
48. Луковић-Пјановић О. Срби...народ најстарији. – Београд: Досије, 1990. – Т. 1. – С. 48.
49. Наконечний Є. Украдене ім'я, або чому Русини стали Українцями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/nakonechny/etnonimika.html>